

Т. Р. Багарадава
СПЕЦЫФІКА МАСТАЦКАГА АДЛЮСТРАВАННЯ
ВАЕННАГА КАНТЭКСТУ
Ў АПОВЕСЦЯХ Н. ГІЛЕВІЧА І Б. САЧАНКІ 1980–1990-х гг.

УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт», г. Полацк;
bogoradova1974@yandex.ru;
навук. кір. – Л. Д. Сінькова, д-р філал. навук, праф.

У артыкуле разглядаюцца аповесці Н. Гілевіча і Б. Сачанкі 1980–1990-х гг., якія ў пэўнай ступені закранаюць сітуацыю перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Абодва пісьменнікі належаць да пакалення «дзяцей вайны», вопыт якіх узноўлены праз мастацкае адлюстраванне яе падзей у эсэістычнай стылістыцы абразкоў (Н. Гілевіч) і ў аповесці праз трансфармацыю ад апісальнасці да экзістэнцыйнага светаадчування (Б. Сачанка). Інтэрпрэтацыя аўтарамі ваеннай тэмы носіць аўтабіяграфічны характар. Звяртаецца ўвага на ідэйна-тэматычныя і жанрава-стылёвыя асаблівасці аўтарскіх аповесцей, якія датычаць узнаўлення гістарычнага кантэксту даваенных, ваенных і паваенных гадоў. Зварот пісьменнікаў у перыяд 1980–1990-х гг. да ваеннай тэматыкі абумоўлены магчымасцю пераасэнсавання назапашанага трагічнага вопыту, жыццёвага і мастацкага матэрыялу. Дэтэрмінаваныя вайной калізіі пераўвасобіліся ў жанры аповесці адзначанага перыяду праз трансфармацыю мастацкіх форм, тэматыкі і стылістыкі твораў.

Ключавыя словы: аўтабіяграфізм; «дзеці вайны»; абразкі; эсэістычная стылістыка; навелізацыя; трагізм; экзістэнцыя.

Актуальнасць тэмы артыкула звязана з тым, што падзеі Вялікай Айчыннай вайны ў ХХІ ст. не толькі не сыходзяць на перыферыю грамадскай свядомасці, але і набываюць якасна новыя інтэрпрэтацыі ў мастацкай літаратуры. Беларускія пісьменнікі, чыё дзяцінства і юнацтва прыпала на ваенныя гады (так званыя «дзеці вайны»), якія не прымалі ў ёй удзелу, але на ўсё жыццё запамнілі тую пару, на зыходзе ХХ ст. ізноў звярнуліся да адлюстравання былой трагедыі. Ваенная аповесць у творчасці Ніла Гілевіча (1931–2016) аб падзеях Вялікай Айчыннай прадстаўлена аўтабіяграфічным творам «Перажыўшы вайну: аповесць у абразках памяці» (1988, 2013). Жанр набывае арыгінальнасць дзякуючы вытрыманаму кампазіцыйнаму прынцыпу: тэкст з’яўляецца нізкай раздзелаў-абразкоў, аб’яднаных успамінамі пісьменніка пра даваенную рэальнасць, былую вайну і паваенны кантэкст. Стылістычнай адметнасцю твора стаў аповед ад імя хлопчыка-падлетка 10–13 гадоў, пра жыццё якога праз пэўны час узгадвае наратар – ён сам, узмужнелы, сталы чалавек. Па сутнасці, твор арганізаваны найўным аповедам дзіцяці, дапоўненым ацэнкай дарослага вопытнага чалавека.

Трэба адзначыць, што першая частка твора прадстаўлена ўрыўкамі з успамінаў нарацара пра падзеі перыяду 1937 – пачатку 1950-х гг. Гістарычны кантэкст ствараецца шляхам «нанізвання» падзей у выглядзе расповеду пра тагачасную сітуацыю ў краіне. Яна падаецца праз рэканструкцыю асобных эпізодаў і ўзнаўляе рэальны стан рэчаў: голад, нястачу, несправядлівыя абвінавчванні і пераслед савецкага вышэйшага каманднага саставу перад самай вайной з Гітлерам. Ваенны кантэкст перададзены праз абмалёўку першапачатковага з’яўлення ў роднай вёсцы нямецкага войска, перамог партызанскай брыгады «Штурмавая», разнапланавых паводзін немцаў у пачатку вайны і з цягам часу, гібелі мясцовага насельніцтва ад рук фашыстаў. Праз урыўкі памяці маленькага хлопчыка нарацар прыгадвае дзень гібелі вёскі Хатынь, якая стала сімвалам знішчаных карнікамі на Беларусі населеных пунктаў: *Пад вечар даведліся: на гэты раз не стала Хатыні. Спалілі разам з людзьмі, з жывымі* [2]. Аповесць Н. Гілевіча праз наратыў падлетка нясе і жыццесцвярджальны пафас: ім прасякнуты расповед пра пасаджаныя ў маі бярозкі, бадзёры настрой мясцовых жыхарак, звязаны з надзеямі на лепшае, канстатацыя маленькім хлопчыкам неабходнасці перажыць вайну. Фрагментарна аўтар прыгадаў падзеі блакады возера Палік, вызваленне савецкім войскам Беларусі ў чэрвені 1944 г. Будучы збіральнік фальклору, паэт акцэнтаваў увагу на антываенным пафасе і ролі песні, яе моцным уплыве на светаадчуванне вяскоўцаў.

Працяг аповесці, што публікавалася ў 1988 г., з’явіўся ў выглядзе новых раздзелаў, надрукаваных у часопісе «Дзеяслоў» за 2008–2009 гг. і 2013 г. Адлюстраванне ў творы трагічнага ваеннага кантэксту, жыцця беларусаў ва ўмовах акупацыі рэалізуецца праз паказ новых эпізодаў. Такая трагедыя, як гібель маладога хлопца-сваяка, залішне адчайнага партызана Алёшкі, які раптам стаўся ворагам для сваіх жа, мяжуе са звычайным і будзённым: гэта прыгадвае эпізодаў з гісторыі сям’і (старэйшым удалося выбавіцца ад вывазу ў палон), штодзённых клопатаў, матчынай дабрыні, першага каханьня.

Такім чынам, праз асабістыя ўражанні і адметныя дэталі з уласнай памяці Н. Гілевіч удакладніў агульны народны досвед пра перажытае беларусамі, жыхарамі Лагойшчыны, у час Вялікай Айчыннай. Свабодная, эсэістычная стылістыка раздзелаў-абразкоў, сабраных у аповесць, звязваецца адзінай логікай, скразным вобразам нарацара, а таксама той ідэяй праўдзівага і патрыятычнага адлюстравання былога, якая праведзена праз увесь твор. Рысы навелізацыі сведчаць пра абнаўленне аўтарам жанру аповесці. У творы відавочны наватарскі эстэтычны выбар пісьменніка пры раскрыцці ваеннай тэмы.

Перыяд 1980-х гг. для прадстаўніка пакалення малодшых «шасцідзесятнікаў» Барыса Сачанкі (1936–1995) стаў адмысловым этапам падагульнення ваеннай памяці, пазначаным рэтраспектыўным зваротам да падзей мінулай вайны ў аповесцях «Дарога ў Хатынь» (1983), «Забытыя селішчы» (1984), «Еўка» (1986), «Незваротнае» (1987). Пісьменнік у біяграфіі персанажаў вар’іруе эпізоды ўласнага жыцця: вываз сям’і ў Нямеччыну, лёс спаленай роднай вёскі.

У асобных аповесцях («Дарога ў Хатынь», «Забытыя селішчы», «Незваротнае») дамінантным стаў матыў памяці наратара пра падзеі ваеннага часу. Гэты матыў увасоблены праз узгадванне культавага помніка вёсцы Хатынь, супастаўленне процілеглых расповедаў беларуса Антона Шатуневіча і немца Генрыхша Штоля, аўтабіяграфічны матэрыял: *Няхай адчуюць, што мы людзі, што мы нацярпеліся ў вайну, але... Людзьмі былі, людзьмі і асталіся* («Дарога ў Хатынь») [4, с. 214]. Сюжэт аповесці «Забытыя селішчы» паказвае ваенны кантэкст (партызанскую вайну, калабарацыянізм, нямецкую ўладу) у повязі з падзеямі калектывізацыі, затым – вяртаннем людзей, вывезеных у Германію, паваеннай барацьбой з бандытызмам. Аповед аздабляецца дэтэктывымі элементамі, вясковымі паданнямі, прыватнымі гісторыямі. Аповесць «Незваротнае» прасякнута трагічным пафасам і аўтабіяграфічным пачаткам, расповедам пра вызваленне сям’і беларускіх палоннікаў амерыканскімі салдатамі. У аповесці прысутнічае матыў асобы, пакрыўджанай савецкай уладай, філасофска-палемічныя развагі пра сэнс жыцця.

У творы «Еўка» ўласны траўматычны вопыт, лагернае мінулае, праца ў Нямеччыне, паваенныя нястачы ўзноўлены праз паказ жыцця вясковай жыхаркі, якая пасля выбуху на Чарнобыльскай атамнай станцыі засталася на радзіме і не захацела ехаць у горад да сына. Філасофскія развагі аўтара датычаць супастаўлення будзённых калізій і ваеннай рэчаіснасці: *Не, брат, вайна вайною, а жыццё жыццём. Прасам гарачым прасуе яно нас, кладзе раней часу ў магілы* [4, с. 335].

У кантэксте 1990-х гг. Б. Сачанка ўбачыў новую магчымасць звярнуцца да набалелага. У выніку з’явілася аповесць «Засталіся толькі ўспаміны» (1992), уключаная ў пасмяротны зборнік «Пад сузор’ем сярпа і молата» (2016). Аповесць прысвечана маці пісьменніка – Веры Міхайлаўне Сачанка. У перыяд 1990-х гг. тон апавядання Б. Сачанкі змяніўся на выразна трагічны. У аповесці маюцца эпізоды жыцця сям’і пісьменніка і быццё вёскі Вялікі Бор: надзвычай драматычныя моманты калектывізацыі, мабілізацыі ў войска падчас

вайны, складанасць існавання пад акупацыяй, рабаванне мясцовага насельніцтва немцамі і персанажамі са сваіх. Для пісьменніка не характэрны разгляд псіхалогіі асобнага героя, бо ён засяроджвае ўвагу на ўніверсальнай экзістэнцыйнасці чалавечага быцця. Ва ўмовах разняволенай мастацкай сітуацыі 1990-х гг. аўтар меў магчымасць сканцэнтравана на праблеме выбару чалавека ў памежных абставінах з выкарыстаннем аўтабіяграфічных матэрыялаў. З пазіцый новага часу пісьменнік пераканаўча паказаў запалоханых сялян і вярбоўку ў беларускае паднямецкае войска, эпізоды вызвалення з нямецкага палону, допыты бацькі савецкімі карнымі органамі, сустрэчу на Эльбе рускіх і амерыканскіх войскаў.

Такім чынам, мастацкая эвалюцыя Б. Сачанкі пры перадачы ваеннага кантэксту ў перыяд 1980–1990-х гг. назіраецца ў пераходзе ад апісальнасці, фактаграфічнасці да паглыблення трагічнага пачатку: праз пераасэнсаванне перажытага ў творах «Дарога ў Хатынь», «Забытыя селішчы», «Еўка», «Незваротнае» і ўзнаўленне трагічнага вопыту праз экзістэнцыйныя інтанацыі ў аповесці «Засталіся толькі ўспаміны».

С. Андраюк падкрэсліваў глыбіню гістарычна абгрунтаваных адносін Б. Сачанкі да праблемы духоўнасці [1, с. 5]. Такое сцвярджанне ў поўнай ступені датычыць і Н. Гілевіча, творчасць якога на мяжы стагоддзяў У. Конан вызначае як «шчодрую восень» [3, с. 437]. Абодва пісьменнікі ў дзіцячым і падлеткавым узросце перажылі маральныя траўмы, выпрабаванні вайной і паваеннай нястачай, што знайшло адлюстраванне ў іх аповесцях 1980–1990-х гг., пазначаных глыбока пераасэнсаваным і трагічным разуменнем беларускай гісторыі XX ст., звязанай з вайной.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Андраюк С. З пакалення дзяцей вайны // Крыніца. 1998. № 10. С. 3–20.
2. Гілевіч Н. Перажыўшы вайну: аповесць у абразках памяці. URL: http://knihi.com/Nil_Hilevic/Pierazyusy_vajnu.html (дата звароту: 15.04.2020).
3. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / рэдкал.: У. В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Беларуская навука, 1999–2015. Т. 4, кн. 1: 1966–1985.
4. Сачанка Б. Выбраныя творы: у 3 т. Мінск: Маст. літ., 1995. Т. 3: Аповесці.